

I Z Š K O L S K E P R A K S E

MEĐU UČENICIMA ČAKAVCIMA U ISTRI

I.

U istarskim školama rad na našem književnom hrvatskosrpskom jeziku nije uvijek lak s učenicima čakavcima. Uspjeh se postiže samo sa mnogo uloženog napora i čestim ustrajnim vježbama. Što je to tako, ima mnogo razloga.

Sluh učenika podvrgnut je gotovo na svakom koraku čakavskoj riječi, rečenici, akcentu. Selo učenikovo u tome je, razumije se, najdosljednije. I u međusobnom razgovoru daci najradije govore svojim domaćim dijalektom. Osim čakavskog govora u gradovima se još uvijek čuje vrlo mnogo i talijanski jezik, također u dijalektalnom obliku. Mnoge učeničke obitelji govore talijanski. Talijanski fašizam ostavio je teške tragove u Istri na svima poljima, pa tako i na jeziku naroda. Dvadeset pet godina Istranin je bio bez svojih škola, novina, knjiga, kazališta, bez ijedne svoje narodne institucije. Morao je služiti tuđu vojsku i slušati tuđeg nastavnika. Nije čudo, što je talijanski jezik prodro u mnogu poru narodnog tijela. Oslobođenje 1945. došlo je u pravi čas, bolje reći u posljednji čas. Narod je bio već strašno ugrožen u najvitalnijem dijelu svoga nacionalnog života, u jeziku. Ona naša hrvatska djeca, koja su se radala pod fašizmom u gradovima, morala su već u kolijevci slušati talijanski jezik. Obrtničke, radničke i trgovačke majke bojale su se progovoriti sa svojom rođenom djecom hrvatskim jezikom, da ih ne bi čuli gradski fašistički slugani. U selima obitelji nisu bile izravno ugrožene niti pod neposrednim terorom, pa se čakavština čvrsto držala domaćeg ognjišta. Ali se uz nju, iz godine u godinu sve više, uvlačio u kuću i talijanski jezik. Donosila su ga djeca sa pjesmom na usnama iz fašističkih osnovnih škola, vojnici vraćajući se iz Sicilije i Pijemonta, tvornički radnici vraćajući se u svoja sela iz gradskih tvornica, mornari poslije

duge plovidbe na talijanskim brodovima. Klica tuđeg jezika počela je nagrizati zdrav korijen naše drevne čakavštine. Talijanske riječi sve su se više gomilale po njoj. Kraj gradske, gospodske, fine talijanštine naša je čakavska riječ bila jasnija, prezrenija, siromašnija. Rezultati toga, nažalost, vidljivi su i danas među nama: seoske hrvatske djevojke, udate u gradu, između sebe razgovaraju slatko na talijanskom; sa starim majkama, koje im dolaze u posjet, govore čakavski; sa djecom nastavlja se talijanska tradicija.

Ipak vrijeme liječi svaku ranu. Vrijeme će i u pogledu jezika izvršiti u Istri svoje. Od Oslobođenja minulo je deset godina. Narod čita štokavske novine, (ma da vrlo skromno i ograničeno!), sluša radio, posjećuje priredbe i kazališta, obilazi skupove i mitinge, sluša po kancelarijama svog činovnika, odlazi na služenje vojske u štokavske jugoslavenske krajeve, ima svoje osnovne i srednje škole. Sve će to izvršiti blagotvoran utjecaj na istarski narod. Povratit će mu nacionalnu dušu, osvijestit će ga, preporučiti i vratiti djedovima i pravoj domovini. Uspjesi su sve očitiji iz dana u dan.

Škole valja u tome da prednjače. To im je uostalom i najveća patriotska dužnost ovdje u Istri. Onaj, tko je u istarskoj školi od Oslobođenja do danas, može sa zadovoljstvom reći, da su se prilike u jezičnom pogledu znatno popravile i izmijenile. Kako je bilo teško prvih godina poslije Oslobođenja, kad se u razredu morala objašnjavati svaka druga štokavska riječ, pa i uz pomoć talijanskog jezika i čakavštine. Muku su mučili svi nastavnici. Bilo ih je, koji su očajavali. Neki su pomišljali na tupost Istrana, koje nije bilo, i tražili njezin uzrok u alkoholizmu, drugi u općoj nenadarenosti naroda, no sam je književni jezik, i pisan i govoren, bio teška zapreka i uzrok neprestanih spoticanja u radu i sporazumijevanju. Išlo se polako, strpljivo, ali hrabro. I nivo ocjenjivanja bio je sasvim relativan. Gledalo se, i

moralo se gledati, »kroz prste« na ispitima i u razredima. Svemu je bio uzrok jezik, jezik i jezik.

Ta početna faza borbe za književni jezik već je daleko za nama. Prve generacije maturanata već su pod završnim ispitima na sveučilištima, a to su baš bila djeca, koja su iz talijanskih škola prešla u naše poslije 1945. Na pomolu su prvi istarski intelektualci poslije Oslobođenja, iskovani u novim socijalističkim školama. Radost nas obuzima pri toj pomisli. Za njima nižu se nova istarska pokoljenja. Što budu bolje opremljeni znanjem i ljubavlju prema svom književnom jeziku, utoliko ćemo od njih imati više koristi u Istri. Prema tome na nama nastavnici, koji radimo u Istri, leži velika odgovornost. Metoda našeg rada u školi mora se prilagoditi prilikama i stanju, u kome se nalazimo. Velika je vještina u predavanju materinskog jezika osjetiti, što je bitno, neophodno u jeziku, a bez čega se može. U idućem poglavlju osvrnut ću se na sve elemente rada i na rad s gramatikom, čitanom, lekturom, pismenim i usmenim vježbama.

II.

Poznato je, kako je svaka gramatika pravi bauk za učenike. Ne samo gramatika kao nauka, već i knjiga, u kojoj je gramatička grada. To nije samo u Istri, već i u drugim našim krajevima. Od dijelova gramatike najviše muke zadaju sintaksa i fonetika.

Ima više razloga, što učenicima nije drago učenje gramatičkih pravila: prvo, slaba metoda rada u nastavi; drugo, preopširnost i težak stil samih gramatika; treće, nepovezivanje gramatičkih kategorija sa samim životom.

Ja bih se ovaj put zadržao na frećem razlogu, koji bih pokušao objasniti svojim načinom rada među svojim učenicima u Istri. Naime, apstraktnost gramatike valja ublažavati jakom vezom s učenikovim domaćim govorom. Drugim riječima, gramatiku ne treba tražiti samo na stranicama knjige, već je treba pronaći u selima, na polju, kraj ognjišta, na sajmu, u govoru učenikovih

ukućana, u njegovu vlastitom rječniku i osjećanju. Ne želim time omalovažiti štampane gramatike i mnogobrojne odlične primjere, koje nam pružaju, ni značenje akcentuiranih riječi u njoj. Ali iz svoje dugogodišnje prakse znam, da je od svih dijelova gramatike, kojima su se učenici mogli izravno koristiti čitajući i gledajući, bila najkorisnija morfologija ili nauka o oblicima. Za sve ostalo u mom radu nije bila potrebna služba gramatike knjige, već moja živa riječ, tumačenje, vrlo često protkano i humorom, kao i vlastit jezik učenika i njegova kraja. Razumije se, da sâm nastavnik mora odlično poznavati gramatiku književnog jezika, ali i jezik kraja, u kome služi.

Čakavski dijalekt srednje Istre, posebno Pazinskog kotara, daje mogućnosti za velike komparacije i ilustracije. Dok smo učili ruski jezik, bilo je pravo zadovoljstvo isporočivati čakavski leksik i morfologiju s ruskim jezikom. *Он ходит за осуду пријатно* je bilo prevoditi na isti čakavski oblik i akcenat: *On je hodi za ovcami*. Za rusko *yumú* nije trebalo štokavske opreznosti, to jest, da riječ ne znači *ući*, već *izaći*, jer i kod ovdašnjih čakavaca *on je uša* *ća znači on je utekao, nestao*, a ne *on je ušao* i t. d. Na hiljade obrta i primjera ovako je prolazilo kroz moje predavanje ruskoga. Izbjegavao sam što je više moguće službenu gramatiku u rukama đaka i gotovo sve rješavao etimologijom, sličnošću, unutrašnjom jezičnom vezom. Taj posao je, uostalom, utvrđivao i svijest o bratstvu i jedinstvu slavenskih jezika.

I u upoznavanju staroslavenskog čakavština mi je dosta pomogla i približila taj naš stari jezik živim izvorima. Mnogu deklinaciju imenica i pridjeva izvodio sam paralelno sa čakavskom, objašnjavajući pri tom i glasovne promjene. Ako se stara zamjenica *s*, *sego* poveže sa čakavskim prilogom *segùtra* (= *seg(a) utra* = *ovog jutra*), onda učeniku prestaje biti tuđa i riječ i njeno značenje, jer je nalazi u svom dijalektu. Naša cjelokupna južnoslavenska dijalektologija imala bi da posluži korisno u objašnjavanju i književnih i drugih jezičnih pojava.

U tumačenju suvremene književne gramatike među čakavcima obratit ćemo pažnju i na ono, što oni u svom dijalektu imaju od književnog jezika, i osobito na ono, što nemaju. Ono, što je isto ili slično, potvrdit ćemo primjerima iz narodnog govora, ono, čega nema, nastojat ćemo svim silama, da učenik usvoji, upamti i upotrebljava.

Da vidimo nekoliko primjera! Ako se uzme knjiški i verbalno kao oblik, pluskvamperfekt (davno prošlo vrijeme) prilično je tuđ malom čakavcu, pogotovu ako mu odmah nanižemo sva tri oblika, sa *bijah*, *bjeh*, *bio sam*. Nastavnik u čakavskoj sredini mora znati, da ovo vrijeme narod upotrebljava u konstrukciji sa — *bio sam* (— *san bi*), pa će djeci odmah staviti pred oči pogodan čakavski primjer, i od takvog domaćeg primjera krenut će u osvajanje pluskvamperfekta, ne dirajući službenu gramatiku. Ploča i kreda u tome će mu najbolje koristiti pojačavajući vizualnost oblika. Primjer: *So poslali po mièdih, zač se je bi jako udri* (Poslali su po liječnika, jer se je bio (bijaše, bješe) jako udario). Dijete čakavsko brzo osjeti na taj način, da pluskvamperfekt nije nešto izmišljeno u knjizi i da njega muči, već da eto tako govore i njegov djed, i otac, i majka, i svi suseljani. Vidjet će, da je i njegova čakavština hrvatski ili srpski jezik i da nije nešto tuđe i daleko od knjige.

Glagolski prilozi također izgledaju neprirodni i gramatički nametnuti. Valja ih savladati i naučiti. I tu ćemo se pomoći kojim, istina rijetkim, narodnim čakavskim izrazom. — *On je ša hodeć doma*.

Od prošlih vremena istarski čakavci nikako ne upotrebljavaju aorist i imperfekt, te dvije punoće i ljepote književnog jezika. Šta sad da se radi? Ostaje, da ih morfološki savladamo dugim vježbama i varijacijama u rečenici i da na njih ukazujemo u književnim djelima. I većina štokavaca mora da usvoji imperfekt kao vrlo koristan oblik, a i kao stilsku varijantu za perfekt. Dobri književnici služe se sa sva četiri prošla vremena. Čitajući sa đacima »Sirotu Banačanku« od Đure Jakšića, tražim, da olovkom podvlače

Đurine česte primjere imperfekta, ističući, da je Jakšić štokavac iz Banata, gdje narod ne govori imperfekt. Ali eto, Jakšić se trudi da svoj stil oboji i ovim odličnim vremenom za iskazivanje trajne radnje u prošlosti. U školama uopće malo se pazi na stilsku obradu štiva i na službe gramatičkih kategorija u književnim djelima. Istarskim čakavcima aorist je tuđ, pa mu se zato mora posvetiti najveća pažnja. Valja dakle naučiti omladinu, da se njime što više služi, jer pomoću njega i svom svakidašnjem govoru daju obilježje književne štokavštine. Ima učenika, koji aorist toliko zavole, da svoje zadaće preplavljaju njime.

U vezi s aoristom možemo se osvrnuti i na teško pitanje građenja oblika od raznih osnova. Učenik čakavac rijetko će te nesretne zapletene osnove primijeniti u građenju oblika. Vježbajući tvorbu aorista učenik će brzo osjetiti vrijednost osnove, osobito na nepravilnim glagolima tipa *kleti*, *reći*, *mljeti*, i tu moramo ustrajati na analizi: *kun-em*, ali *pro-kle-h*; *melj-em*, ali *sa-mlje-h*.

Nije rijetka pojava, da će učenik u Pazinu reći, da su: *jabuke poberene*, *pismo napisano*, *žito sameljeno*, *rublje opereno* i t. d. Evo žive zgrade za nastavnika, da ukaže na razliku između sličnih štokavskih oblika i čakavskih i na neophodnost poznavanja infinitivne osnove za građenje trpnog pridjeva. Đak će uspoređivanjem uvidjeti, da njegovi čakavci grade trpni pridjev od prezentske osnove: *po-ber-en*, *na-piš-en*, *samelj-en*, — i toga će se morati da čuva u književnom jeziku.

I enklitike pružaju u Istri odličan materijal za vezu s narodnim govorom. Đak čakavac vrlo će često reći: *ću doć*, *sam pročitao*, *smo pozvani u kino* i t. d., to jest, on će enklitične (kraće) oblike stavljati na početak rečenice, vođen narodnim govorom, koji udara naglasak na te kratke oblike. To se lijepo čuje u potvrđnim izrazima: *ću*, *ću*; *sân*, *sân* (*hoću*, *hoću*; *jesam*, *jesam*). Od ovih primjera, bliskih učeniku, nastavnik će krenuti u tumačenje štokavskih enklitika ne dirajući gramatičku knjigu.

Akcentat je također strašilo za učenike. Treba mnogo dobre metode i lijepog izgovora, da bi naglasak bio zanimljiv i razumljiv učenicima. Među čakavcima i u ovom slučaju pomoći će deduktivna metoda, i što je najvažnije, ona će odmah u početku zainteresirati đaka. Podudarnost čakavskih i ruskih akcenata poznata je, pa je zato pri učenju ruskog čakavski akcentat mnogo pomogao. Kako u čakavskom ne postoje uzlazni štokavski akcenti, đaci čakavci mnogo griješe u izgovoru. Najteže se primjenjuje dugouzlazni, koji se redovno kratko izgovara, i po tome je lako prepoznati čakavca (*šétnja, rúka, pítati*). Govoreći malo o historijatu prijenosa starih akcenata, nastavnik će to ilustrirati na ploči na pr. ovim domaćim riječima i njihovim izgovorom: *rūōkǎ, pítât*. Narod je dakle sačuvao u iz-

govoru dužinu prvog sloga (ūō, î), zato se silazni pri prijenosu pretvara u dugi uzlazni: *rúka, pítati*. Ako je historijski prvi slog kratak, onda ga i čakavci kratko izgovaraju: *Uōdǎ, pǎtōk, ōtǎc*, — i razumije se, u štokavskom se tu onda nalazi kratkouzlazni: *vōda, pōtok, ōtac* i t. d.

Takvih korisnih komparacija s čakavskim ima još vrlo mnogo. Tu dijalektalno-deduktivnu metodu okušao sam s najvećim uspjehom u razredima srednje Istre. Ona zahtijeva od nastavnika materinskog jezika dobro poznavanje čakavštine, u čemu se odlikuju nastavnici domoroci. Osim toga, ta metoda budi u učenicima svijest o dubokoj, historijskoj, nacionalnoj vezi Istre i njenog narodnog govora s našim književnim hrvatskosrpskim jezikom.

Tugomil Ujčić

PITANJA I ODGOVORI

DA LI UNESCO, UNESCA ILI UNESCO-a I SL.?

UNESCO je kratica tuđeg naziva sastavljenog od više dijelova (United Nations Education, Scientific & Culture Organisation — Organizacija Ujedinjenih naroda za prosvjetu, nauku i kulturu), koja se u našoj dnevnoj i povremenoj štampi često štampa i čita. Čitamo je štampanu u najrazličitijim varijantama. Sada se sklanja, sada opet ostaje bez promjene. Najčešće je sklanjaju ovako: UNESCO, UNESCO-a, UNESCO-u i t. d. Samo kao slučajno, nesvjesno, ispadnu i oblici: UNESCO, UNESCA, UNESCO i t. d. Kad tvore posvojni pridjev od ove kratice, onda ga neki pišu: UNESCO-v, a neki čak i UNESCO-ov, i t. d. Pristaše fonetičkog pisanja tuđih vlastitih imena pišu: UNESKO. Postoje i druge varijacije na ovu istu temu.

Da bismo svi mogli jednako i pravilno pisati ovu i druge kratice, morali bismo imati priručnik, u kojem bi jasno bila izložena pravila o njihovu pisanju. A kako stojimo u tom pogledu? Dok Belić u svom Pravopisu daje sasvim kratko pravila samo

o tome, kako valja pisati kratice domaćeg porijekla (izd. 1950., str. 108.), dotle je Boranić ipak nešto određenije i više o tome rekao u svom Pravopisu (izd. 1951., str. 85.). Ostavimo to, što se ni u ovom slučaju oni ne slažu te propisuju različite norme, ali o pisanju kratice tuđeg porijekla oni ništa i ne govore. Dok Boranić donosi u Rječniku na kraju Pravopisa ipak pokoji primjer tuđih kratice, dotle Belić ne čini ni to. Nadajmo se, da će novi Pravopis hrvatskosrpskoga jezika donijeti ne samo ujednačena pravila, nego da će biti i potpuniji i jasniji u izlaganju ovoga gradiva. Ja ću ovdje na osnovi onoga, što je Boranić tek indirektno rekao o tome, iznijeti, kako bi trebalo sklanjati i pisati ovu ili slične kratice tuđega porijekla. Boranić je zapravo dao pravila, samo ne na jednom mjestu i bez primjera za strane skraćene nazive.

Boranić u svom Pravopisu (str. 85.) kaže, da se kratice ove vrste — on govori o kraticama domaćeg porijekla — mogu izgovarati trojako: a) da se izgovori cijeli naziv, kako već glasi: KP = Komunistička partija, SKOJ = Savez komunističke omladine Ju-